

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 341.322

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/53>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОЧИНСТВА НЮРНБЕРЗЬКОГО ТРИБУНАЛУ

FEATURES OF THE JUDICIAL PROCEEDINGS OF THE NUREMBERG TRIBUNAL

Алієв Р.В., к.ю.н., доцент, полковник юстиції,
доцент кафедри операційного права

*Навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України
orcid.org/0000-0002-4309-3652*

Приполова Л.І., к.ю.н., полковник, старший дослідник,
начальник науково-дослідного відділу проблем наукової та науково-технічної діяльності
науково-дослідного управління проблем розвитку військової освіти та науки

*Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національний університет оборони України
orcid.org/0000-0002-8429-1866*

У статті на основі проведеного аналізу розглянуто особливості судочинства Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, створеного після Другої світової війни для подальшого притягнення до відповідальності воєнних злочинців Німеччини. Наданий довідковий матеріал щодо відповідних положень міжнародного гуманітарного права, а також наведені окремі історичні приклади.

Авторами зазначено, що ще до закінчення Другої світової війни союзники – Сполучене Королівство Великої Британії, Сполучені Штати Америки та Радянський Союз вирішили притягнути до суду головних посадовців Німеччини, відповідальних за вчинення воєнних злочинів. На основі єдиних правових стандартів, союзники вирішили переслідувати головних воєнних злочинців, злочини яких не обмежувалися територією однієї держави.

У травні 1945 року Сполучені штати Америки, Велика Британія та СРСР почали обговорювати можливість створення міжнародного трибуналу. Відповідно до американського проєкту його формування передбачалося проведення судового розгляду щодо злочинних діянь основних злочинців та визнання злочинними таких організацій, як гестапо та СС. Радянська сторона підтримала зазначену ідею, проте запропонувала внесення певних поправок, зокрема, щодо розширення складу трибуналу та більш чіткого визначення злочинів.

У ході переговорів у Лондоні, які проходили протягом червня-липня 1945 року, було погоджено склад військового трибуналу в Нюрнберзі, процедуру судочинства та створення Комітету головних обвинувачів. Поряд з цим, був розроблений спрощений підхід до укладання обвинувальної ухвали, визначено можливі дії членів Нюрнберзького трибуналу в ході процесу, було чітко регламентовано специфіку збору доказів та встановлення їх достовірності, права обвинувачених та їх захисників та права підсудних. Довготривалість переговорів зумовлена необхідністю вирішення ряду дискусійних питань та утвердження згоди щодо них усіх держав-учасниць. Найбільш дискусійним було питання визначення агресивної війни міжнародним злочином.

Ключові слова: нюрнберзький трибунал, міжнародне гуманітарне право, воєнний злочин, війна, кримінальна відповідальність, військовий трибунал, міжнародне правосуддя, судовий розгляд.

Based on the conducted analysis, the article examines the specific features of the judicial proceedings of the International Military Tribunal in Nuremberg, established after the Second World War to prosecute German war criminals. Reference materials concerning relevant provisions of international humanitarian law are provided, along with selected historical examples.

The authors note that even before the end of the Second World War, the Allies — the United Kingdom, the United States of America, and the Soviet Union — decided to bring to trial the principal officials of Germany responsible for committing war crimes. On the basis of unified legal standards, the Allies agreed to prosecute the main war criminals whose offenses were not limited to the territory of a single state.

In May 1945, the United States, the United Kingdom, and the USSR began discussing the possibility of establishing an international tribunal. According to the American proposal, the tribunal would conduct judicial proceedings against the principal war criminals and declare certain organizations, such as the Gestapo and the SS, to be criminal. The Soviet side supported this idea but proposed certain amendments, in particular to expand the composition of the tribunal and to provide a clearer definition of the crimes.

During the London negotiations held between June and July 1945, the composition of the Nuremberg Military Tribunal, the procedure of judicial proceedings, and the creation of the Committee of Chief Prosecutors were agreed upon. At the same time, a simplified approach to drafting the indictment was developed, possible actions of the Tribunal members during the proceedings were determined, and the specifics of evidence collection and verification, as well as the rights of the accused, their defense counsel, and the defendants, were clearly regulated. The length of the negotiations was due to the need to resolve a number of contentious issues and to reach agreement among all participating states. The most controversial question concerned the recognition of aggressive war as an international crime.

Key words: Nuremberg Tribunal, international humanitarian law, war crime, war, criminal responsibility, military tribunal, international justice, judicial proceedings.

Виклад основного матеріалу. ісля беззастережної капітуляції Німеччини держави-переможниці – США, СРСР, Велика Британія та Франція – 8 серпня 1945 року в Лондоні домовилися про створення Міжнародного військового трибуналу (далі – МВТ), підписавши угоду про це [1, с. 24]. Додатково узгоджений Статут МВТ закріпив принцип індивідуальної відповідальності та визнав агресивну війну міжнародним злочином. Вперше в історії міжнародний трибунал був уповноважений притягувати провідних представників держави до персональної відповідальності за злочини згідно з міжнародним правом. Берлін був оголошений постійним місцем розташування трибуналу, а суд над «головними воєнними злочинцями» мав відбутися в Нюрнберзі.

Кожна країна-союзниця призначила одного головного суддю та одного запасного суддю. Крім цього, кожна з чотирьох держав союзників-переможців призначила свого власного прокурора для обвинувачення в межах Нюрнберзького процесу (табл. 1). Серед прокурорів обвинувачення Роберт Х. Джексон відіграв особливу роль, оскільки він був залучений до організації та планування судового розгляду ще до його початку [2].

Під час вступної промова перед Міжнародним військовим трибуналом Головний обвинувач від США Роберт Х. Джексон відзначив: «Ми ніколи не повинні забувати, що справа, за якою ми сьогодні судимо цих підсудних, є справою, за якою історія судитиме нас завтра. Ми повинні продемонструвати таку неупередженість та інтелектуальну цілісність щодо свого завдання, щоб нащадки бачили в цьому судовому процесі здійснення прагнень людства до справедливості» [4, с. 417].

Обвинувальний акт було зачитано 20 листопада 1945 року, перед судом з'явився 21 підсудний (з 24). Варто відмітити і про наявність ряду самогубств серед обвинувачених, серед яких Адольф Гітлер, Йозеф Геббельс та Генріх Гімmlер, що завадили їм постати перед судом. Голова Німецького трудового фронту Роберт Лей скоїв самогубство за день до суду.

Головні прокурори Міжнародного військового трибуналу висунули звинувачення 24 провідним нацистським чиновникам за чотирма звинуваченнями, пов'язаними з трьома злочинами, спочатку визначеними в Нюрнберзькій хартії. Крім того, прокурори вирішили виділити змову з метою вчинення злочинів проти миру окремо від злочинів проти миру. Вони також розширили це звинувачення у змові, включивши в нього змову з метою вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людства. У цілому обвинувачення відбувалось за такими пунктами:

1. Змова з метою вчинення злочинів проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людства;
2. Злочини проти миру;
3. Воєнні злочини;
4. Злочини проти людства [4, с. 418].

Процес мав бути гласним, для цього адміністрація видала 60 тисяч перепусток. Серед гостей були керівні діячі західних країн, офіцери союзних армій, судді,

юристи, письменники, журналісти, спеціально запрошені німецькі представники, дружини деяких злочинців. Не передбачалося жодного закритого засідання трибуналу. Все, що говорили на суді, мало стенографуватися, щоб наступного дня обвинувачі, підсудні та їх захисники отримували розшифровані матеріали [5, с. 62].

Вражають масштаби відвідувачів, адже щодня на слуханнях були присутні понад 400 відвідувачів. Крім того, судовий процес відвідали 325 кореспондентів із 23 різних країн.

Команда перекладачів забезпечила синхронний переклад усіх матеріалів чотирма мовами: англійською, французькою, німецькою та російською.

Трибунал заслухав свідчення 33 свідків обвинувачення, 19 підсудних, 61 свідка захисту та 22 свідків щодо організацій; тисячі документів були отримані як докази. За час процесу було підготовлено більше 30 тисяч фотокопій документів, складено понад 50 мільйонів сторінок друкованих матеріалів [6, с. 166]. Прокурори намагалися довести злочини лідерів нацистської Німеччини, використовуючи спогади та свідчення німців. Вони базували справу насамперед на тисячах німецьких документів, захоплених союзниками. Більшість свідків, яких вони викликали для свідчень, були членами нацистської партії, СС, німецьких державних чи військових структур.

Сторона обвинувачення також представила кіноплівки як докази. Один із фільмів виробництва Сполучених Штатів показав звільнення концтаборів. Ще один радянський фільм показав докази нацистських звірств і звільнення концентраційних таборів Майданек і Аушвіц. Голокост не був головною темою судового процесу, але було надано чимало доказів про «остаточне розв'язання», нацистський план знищення єврейського народу. Дана інформація включала операції масового вбивства в Аушвіці, знищення Варшавського гетто та приблизну кількість жертв, яка становила шість мільйонів євреїв.

Відповідачі не заперечували достовірність документальних доказів. Більшість визнали, що інкриміновані злочини дійсно мали місце. Однак вони заперечували, що несуть за них будь-яку особисту відповідальність. Відповідно до Статуту Міжнародного військового трибуналу, відповідачі не могли стверджувати про свою невинуватість лише аргументуючи свої дії виконанням наказів.

У цілому, проаналізувавши докази Нюрнберзького судового процесу, О. Кормушина, відзначає наступні їх види:

1. Показання свідків;
2. Показання та пояснення підсудних;
3. Документи;
4. Речові докази;
5. Висновки експертиз [7, с. 184-185].

Слід відзначити широкий спектр прав наданих обвинуваченим та їх захисникам під час Нюрнберзького процесу. Зокрема, кожному обвинуваченому надавалось право на захист, реалізувати яке він міг шляхом залучення адвоката на власний вибір. Основна умова, яка висувалась до

Таблиця 1

Судді та прокурори Нюрнберзького процесу

Країна	Судді	Прокурори
США	Френсіс Біддл (головний суддя) Джон Дж. Паркер (запасний суддя)	Роберт Г. Джексон
Велика Британія	Сер Джеффри Лоуренс (головний суддя та президент Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі) Норман Біркетт (запасний суддя)	Сер Гартлі Шоукросс
Франція	Анрі Доннедьє де Вабр (основний суддя) Роберт Фалько (запасний суддя)	Франсуа де Ментон/Огюст Шампетье де Рібес (від січня 1946 р.)
СРСР	Іона Т. Нікіченко (головний суддя) Олександр Ф. Вольков (запасний суддя)	Руденко Роман Андрійович

Джерело: створено авторами на основі [3]

адвоката, зводилась до його можливості провадити судочинство у німецьких судах чи одержання спеціального дозволу МВТ. Переважна частка обвинувачених залучили німецьких адвокатів, при цьому МВТ не звертав уваги на те, що деякі з них були членами нацистської партії. МВТ надав таким захисникам імунітет від переслідування, щоб гарантувати обвинуваченим право вільного вибору захисника. Тільки троє обвинувачених висловили бажання залучити на свій захист американських адвокатів, при цьому два запити були схвалені, один – ні (через те, що обвинувачений звернувся із заявою безпосередньо перед винесенням вироку).

Адвокатам обвинувачених надавались наступні привілеї:

1. Безкоштовне харчування, пальне, транспорт тощо;
2. Заробітна плата захисників виплачувалась з бюджету місцевого уряду та дорівнювала 3500-7000 марок (при цьому середня заробітна плата в Німеччині на той час становила 200 марок);
3. Безкоштовне надання офісних приміщень, канцелярського приладдя, техніки для перекладу та копіювання [8].

Слід відзначити й той факт, що підсудним надавалась можливість ознайомлюватись із матеріалами їх справ німецькою мовою.

Адвокат обвинуваченого також наділявся правом залучення та виклику свідків, клопотати про документи та перехресно допитувати свідків.

Все вище викладене свідчить про те, що, незважаючи на суворість Міжнародного військового трибуналу, обвинуваченим та стороні захисту було надано широкі можливості для реалізації чесного, прозорого та відкритого судочинства. При цьому правильною є позиція В. Гутника, який у своєму дослідженні відзначає, що незважаючи на те, що можна виявити певні прогалини у реалізації права на захист, створення Нюрнберзького трибуналу – це важливий крок не лише на шляху встановлення інституту кри-

мінальної відповідальності фізичних осіб у відповідності до норм міжнародного права, але й забезпечення їх права на захист під час кримінального переслідування [9, с. 163].

Судові слухання завершилися 1 вересня 1946 року. 1 жовтня 1946 року судді винесли вердикт. Вони засудили 19 підсудних і виправдали трьох. Судді Міжнародного військового трибуналу засудили до смертної кари дванадцять обвинувачених, у тому числі Германа Герінга та Мартіна Бормана. Загалом відповідні рішення щодо обвинувачених виглядали наступним чином (табл. 2).

При цьому, як відзначає Д. Махаринрець, «питання справедливості судового процесу в межах Нюрнберзького трибуналу залишається відкритим, адже це був «трибунал переможців над переможеними» [11, с. 26].

Міжнародний військовий трибунал також оголосив злочинними наступні організації нацистської партії:

- Керівний корпус нацистської партії;
- Гестапо;
- СС;
- СД (розвідувальна служба СС).

Суд дійшов висновку, що кримінальна відповідальність за членство в СС не поширюється на осіб, чие членство припинилося до початку Другої світової війни, або на осіб, які були призвані до СС і не брали участі в її злочинах.

У визначенні Нюрнберзької хартії щодо злочинів проти людства зазначено, що вони включають дії, вчинені «до або під час війни». Однак судді Міжнародного військового трибуналу вирішили, що вони можуть розглядати лише злочини проти людства, скоєні під час війни. Хоча судді визнали, що нацистська Німеччина вчинила жакливі злочини й перед війною, зокрема переслідування євреїв, вони не судили підсудних за їх роль у довоєнних злочинах.

Важливою спадщиною Нюрнберзької хартії та Міжнародного військового трибуналу є те, що вони визнали

Таблиця 2

Призначені покарання Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі

Обвинувачений	Доведеність вини	Покарання
Мартін Борман	Невинний – 1; винний – 3 та 4	Смертна кара
Карл Деніц	Невинний – 1; винний – 2 та 3	Ув'язнення на 10 років
Ганс Франк	Невинний – 1; винний – 3 та 4	Смертна кара
Вільгельм Фрік	Невинний – 1; винний – 2, 3 та 4	Смертна кара
Ганс Фрітче	Невинний – 1, 3 та 4	Звільнений від покарання
Вальтер Фанк	Невинний – 1; винний – 2, 3 та 4	Довічне ув'язнення
Герман Герінг	Винний за пунктами 1, 2, 3 та 4	Смертна кара
Рудольф Гесс	Невинний – 3 та 4, винний – 1 та 2	Довічне ув'язнення
Альфред Йодль	Винний за пунктами 1, 2, 3 та 4	Смертна кара
Ернст Кальтенбруннер	Невинний – 1, винний – 3 та 4	Смертна кара
Вільгельм Кейтель	Винний за пунктами 1, 2, 3 та 4	Смертна кара
Густав Крупп фон Болен і Гальбах	Звинувачення за пунктами 1, 2, 3 та 4 знято через нездатність бути присутнім перед судом	Покарання не призначалось внаслідок зняття обвинувачення
Роберт Лей	Звинувачення за пунктами 1, 2, 3 та 4 знято через самогубство обвинуваченого перед судом	Покарання не призначалось через смерть обвинуваченого перед судом
Костянтин Фрайхер фон Нейрат	Винний за пунктами 1, 2, 3 та 4	15 років ув'язнення
Франц фон Папен	Невинний – 1,2	Покарання не призначалось внаслідок невинуватості обвинуваченого
Еріх Редер	Винний – 1,2, 3	Довічне ув'язнення
Йоахім фон Ріббентроп	Винний за пунктами 1, 2, 3 та 4	Смертна кара
Альфред Розенберг	Винний за пунктами 1, 2, 3 та 4	Смертна кара
Фріц Заукель	Винний за пунктами 3 та 4, невинний – 1 та 2	Смертна кара
Ялмар Шахт	Невинний – 1 та 2	Покарання не призначалось внаслідок невинуватості обвинуваченого
Бальдур фон Ширах	Невинний – 1, винний – 4	20 років ув'язнення
Артур Зейсс-Інкварт	Невинний – 1, винний – 2,3 та 4	Смертна кара
Альберт Шпеер	Невинний – 1 та 2, винний – 3 та 4	20 років ув'язнення
Юліус Штрайхер	Невинний – 1, винний – 4	Смертна кара

Джерело: створено авторами на основі [10]

злочини проти людства злочинами згідно з міжнародним правом. Рішення Міжнародного військового трибуналу розглядало разом докази, що підтверджують воєнні злочини та злочини проти людства, і не розмежовувало їх. Отже, у вирок не створено прецедент щодо відмежування злочинів проти людства від воєнних злочинів.

Судовий процес Міжнародного військового трибуналу є найвідомішим із судових процесів у справах воєнних злочинців, що відбулися після Другої світової війни. Протягом п'яти років після закінчення війни сотні тисяч нацистських злочинців та їхніх пособників були засуджені іншими судами в Німеччині та в країнах, які були союзниками або окупованими нацистською Німеччиною.

17 жовтня 1946 року, лише через день після страти підсудних Міжнародним військовим трибуналом, президент Гаррі Трумен призначив Телфорда Тейлора новим американським головним прокурором у справах про воєнні злочини. З грудня 1946 по квітень 1948 року Тейлор керував судовим обвинуваченням 183 німців у 12 окремих процесах у Нюрнберзі за злочини, викладені в Нюрнберзькій хартії. Зазначені судові процеси в американських військових трибуналах часто називають подальшим Нюрнберзьким процесом [2].

Урядових чиновників, військових лідерів, членів СС і поліції, а також німецьких лікарів і промисловців судили за їх роль у злочинах, доведених перед Міжнародним військовим трибуналом, включно з переслідуваннями і масовим вбивством євреїв, а також вбивством людей з фізичними і розумовими вадами в рамках програми евтаназії.

Крім того, військові суди в британських, американських, французьких і радянських зонах окупованих Німеччини, Австрії та Італії провели тисячі судових процесів у справах про воєнні злочини. Переважна більшість обвинувачених на цих процесах були як чиновниками нижчого рівня, офіцерами, солдатами, так і цивільними особами. Серед них коменданти концентраційних таборів, охоронці та капо, а також громадяни Німеччини, які вбивали пілотів союзних літаків, збитих над Німеччиною.

Тисячі інших воєнних злочинців постали перед судами тих країн, де вони скоїли свої злочини. Наприклад, Верховний національний трибунал Польщі судив і визнав винними 49 провідних нацистських чиновників за злочини, скоєні під час німецької окупації Польщі [2].

Через кілька років після закінчення Другої світової війни інтерес до притягнення нацистських злочинців до відповідальності згас. До кінця 1950-х майже всі засуджені, котрих не стратили, були звільнені. Серед засуджених Міжнародним військовим трибуналом злочинців, які не були повішені, лише один провів залишок життя у в'язниці – Рудольф Гесс, який був давнім особистим помічником Адольфа Гітлера та заступником лідера

нацистської партії до 1941 року. Одночасно з цим, слід відзначити й той факт, що багато виконавців нацистських злочинів так ніколи і не були притягнуті до відповідальності та покарані.

Як відзначає Д. Кулеба, аналізуючи прогалини Нюрнберзького судового процесу, завдяки спільним зусиллям США та Великої Британії, що не мали бажання підтримувати антикапіталістичні настрої СРСР, ряд провідних німецьких промисловців були філігранно та юридично правильно виведені з-під юрисдикції МВТ та передані американським окупаційним судам [12, с. 188]. Одночасно з цим, останнім було направлено спеціальну інструкцію щодо використання рішення щодо Ялмара Шахта, який був директором німецького Рейхсбанку, як прецедентного, адже його Нюрнберзьким трибуналом було виправдано за обвинуваченням у змові проти миру. Саме тому цілком зрозумілим є факт того, що засудження промисловців відбувалось виключно за використанням рабської сили, при цьому, як і інших учасників Нюрнберзького процесу, до 1950 року їх всіх було звільнено.

Слід відзначити й неоднозначність підходів Нюрнберзького трибуналу до кваліфікації діянь як воєнних злочинів. Зокрема, так і не було здійснено кваліфікації відкриття дамб у Голландії за наказом німецького Верховного комісара Сейса-Інкварту у квітні 1945 року, яке призвело до виникнення повені, масових руйнувань та численних жертв [12, с. 188]. При цьому Сейс-Інкварт, хоч і опинився на лаві обвинувачених під час Нюрнберзького трибуналу та згодом отримав вирок у вигляді смертної кари, проте цей вирок було винесено за інші його міжнародні злочини, а епізод з відкриттям дамб так і не був йому інкримінований.

Висновки.

Таким чином, проаналізувавши судочинство Нюрнберзького трибуналу можна окреслити наступні його особливості і вплив на подальший розвиток принципів міжнародного кримінального судочинства:

судочинство стало важливим інструментом утвердження засад невідворотності покарання за найбільш тяжкі порушення норм міжнародного права;

сприяло формуванню та розвитку сучасного міжнародного кримінального правосуддя, утвердивши основні стандарти притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, а також злочини проти людяності та геноцид;

сприяло утвердженню принципам індивідуальної кримінальної відповідальності незалежно від посадового статусу обвинуваченого, а також командної відповідальності, яким закріплюється обов'язок дотримання гуманітарного права як щодо політичного, так і щодо військового керівництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов В. М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення (до 70-річчя Міжнародного військового трибуналу). *Часопис Київського університету права*, 2015. №3. С. 24-28.
2. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі. *Holocaust Encyclopedia*, 2025. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/uk> (дата звернення: 18.10.2025).
3. The Nuremberg Trials. The International Military Tribunal. The tribunal. *Memorium Nuremberg Trials*, 2025. URL: <https://museums.nuernberg.de/memorium-nuremberg-trials/the-international-military-tribunal/the-tribunal> (дата звернення: 15.10.2025).
4. Ivzhenko D.A. Nuremberg Trial: problems of legitimacy. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. №3. С. 416-420.
5. Гусев В. Нюрнберзький трибунал: створення та відкриття. *Віче*, 2015. №21. С. 60-63.
6. Станко А. Роль Нюрнберзького військового трибуналу в становленні ідеї міжнародного кримінального правосуддя. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 30 квітня 2024 року*. Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2024. С. 164-167.
7. Кормушина О.П. Деякі питання щодо видів доказів за Нюрнберзьким процесом. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука у громадянському суспільстві. Зб. наук. праць. Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 жовтня 2019 р.)*. До 70-ліття Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України / Ред. колегія: Н. М. Пархоменко (голова), О. О. Малишев (заступник голови), А. М. Гурова (секретар), В. К. Малолітнева, П. С. Демченко. Київ, 2019. С. 184-187.
8. Ferencz V.B. Nuremberg Trial Procedure and the Rights of the Accused, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 2025. URL: <https://benferencz.org/articles/pre-1970-nuremberg-trial-procedure-and-the-rights-of-the-accused/> (дата звернення: 18.10.2025).
9. Гутник В. Право на захист у Нюрнберзькому трибуналі. *Вісник Львівського університету. Сер.: Міжнародні відносини*, 2012. №31. С. 159-166.
10. International Military Tribunal (IMT). *Harvard Law School Library Nuremberg Trials Project*, 2020. URL: https://nuremberg.law.harvard.edu/imt_intro (дата звернення: 17.10.2025).
11. Махаринець Д.Є. Механізм діяльності міжнародних трибуналів. *Науковий вісник ХДУ. Серія Юридичні науки*, 2023. №5. С. 24-29.
12. Кулеба Д. І. Прогалини нюрнберзького і токійського трибуналів. *Наше право*, 2013. № 9. С. 186-190.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025